

УДК: 821.163.3.09-3 Абаџиев Ђ.
821.163.3.09-31 Георгиевски Т.
DOI: 10.55302/PS24222067mh

ОДРАЗОТ НА ТРАУМАТА НА МАКЕДОНСКИОТ НАРОД ВО РОМАНИТЕ НА ЃОРЃИ АБАЏИЕВ И НА ТАШКО ГЕОРГИЕВСКИ

Валентина Миронска-Христовска
Институт за македонска литература
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје

Клучни зборови: траума, македонски народ, солунски атентатори, црно семе, прогон, геноцид, егзодус, Ташко Георгиевски, Ѓорѓи Абаџиев.

Резиме: Светската историја е испишана со војни и револуции, кои историјата и политиката ги согледуваат преку фактите. Со трауматските последици кај луѓето се занимава психијатријата, кои често место наоѓаат и во литературата. Бројни дела се напишани од директни учесници, сведоци, потомци на тие настани. Македонската историја изобилува со историски настани, кои оставиле вкоренети трауми кај македонскиот народ. Во текот на 19 век, кога биле формирани државите и нациите, биле кренати бројни буни и востанија преку кои македонскиот народ се борел за ослободување од петвековното ропство и за правото на своето самоопределување. Но, Големите сили имале територијален интерес за Македонија, поради што тие не воделе сметка за демократското право на македонскиот народ, а апелите за помош ги заглишувале. Поради тоа во 1903 година во Солун, млади револуционери – гемиици, солунските атентатори извршиле акција преку која сакале да го свртат вниманието кон македонското прашање. За психолошките последици кај еден од преживеаните од овој историски чин пишува Ѓорѓи Абаџиев во романот *Пустинина*. Судбината на македонскиот народ била решена на неденократски начин во 1913 година, со Букурешкиот договор, со кој била извршена поделба на територијата на Македонија, а со тоа и на македонскиот народ, кој бил разнебитен. За овој политичко-историски настан, кој оставил траума кај македонскиот народ, како на индивидуален, така и на колективен план, и која се рефлектира до ден денешен, пишува Ташко Георгиевски во своите девет романи, насловени под едно име *Црно семе*.

**THE REFLECTION OF THE TRAUMA OF THE MACEDONIAN
PEOPLE IN THE NOVELS OF GJORGJI ABADJIEV AND
TASHKO GEORGIEVSKI**

Valentina Mironska-Hristovska
Institute of Macedonian Literature
Ss. Cyril and Methodius University in Skopje

Keywords: trauma, Macedonian people, the Thessaloniki Assassins, black seed, persecution, genocide, exodus, Tashko Georgievski, Gjorgji Abadjiev

Summary: World history is inscribed with wars and revolutions that history and politics perceive through facts. Psychiatry deals with the traumatic consequences to people, which often find a place in literature. Numerous works have been written by direct participants, witnesses of those events, as well as their descendants. Macedonian history abounds with historical events that have left deep-rooted traumas to the Macedonian people. During the 19th century, when states and nations were formed, numerous rebellions and uprisings organized by the Macedonian people who fought for freedom from five centuries of slavery and for the right to self-determination. However, the great powers had a territorial interest in Macedonia, which is why they did not take into account the democratic right of the Macedonian people, and they turned a deaf ear to their appeals for help. Therefore, in 1903 in Thessaloniki, a group of young revolutionaries - the Thessaloniki Assassins carried out an attack through which they wanted to draw attention to the Macedonian issue. Gjorgji Abadjiev writes about the psychological consequences to one of the survivors of this historical act in the novel *Pustina*. The fate of the Macedonian people had been decided in a most undemocratic manner in 1913, with the Bucharest Agreement, which had divided the territory of Macedonia, and with it, the Macedonian people had been disintegrated. Tashko Georgievski writes about this political and historical event, which left a trauma on the Macedonian people, individually and collectively, and which is reflected to this day, in his nine novels titled *Black Seed*.

Краток историски преглед

Од крајот на 14 век, Македонија се наоѓала под османлиска власт, а од 1767 година се нашла и под силен удар на анти-македонската грчка политика, која започнала по неканонското укинување на Охридската архиепископија од страна на Високата порта и на Цариградската патријаршија. Во црквите и во образованието бил воведен грчкиот јазик, со што започнал процесот на елинизација на македонскиот народ. Но, од самиот почеток на 19 век, македонските просветители заедно со црквено-училишните општини ја започнале борбата против елинизацијата, борбата за обнова на Охридската архиепископија и за културна и национална преродба на македонскиот народ.

Во корист на грчката политика била и теоријата за „хеленското потекло“ на античките Македонци, која била создадена од почетокот на 19 век од страна на Германија. Ова најдобро го излага американскиот научник Јудин Борза во својата книга *Во сенката на Олимп: појавата на Македон*, во која забележал дека во 19 век германските научници оваа теорија ја создале од свои потреби – за обединување на Германија бидејќи им бил потребен лик од минатото, народен херој, кој го обединил својот народ, а бидејќи во нивната историја немале таков лик, тие се повикале на Филип II Македонски, кој, според нив, ги обединил Грците. Тие и покрај тоа што не знаеле и не можеле да ги објаснат говорите на Демостен кон Македонците кога ги напаѓал како окупатори на грчките градови држави, притоа нарекувајќи ги „барбари“ и „тирани“, сепак оваа теорија ја афирмирале. Занемарени биле изворите, кои го покажувале различниот етнички идентитет на Македонците од Хелените, посебноста на македонскиот од грчкиот јазик, различните обичаи, дека „Македонците како народ биле исклучувани од панхеленските фестивали на кои било дозволувано да учествуваат само Грци“ итн. (Борза 2004: 98–108).

Занемарени биле и говорите на Демостен, кој во нив правел дистинкција меѓу Македонците и Хелените, особено кога говорел против Филип, како што е во Третиот говор, во кој ги повикал „сите Хелени да ги здружат силите и да не допуштат еден 'барбарин', човек што не е Хелен, човек што не е од ист род да ги

покорува хеленските градови“, односно: „Зар може да биде нешто поново од тоа дека еден маж Македонец војува со Атињаните и ги расправа работите на Хелените?“ (Демостен 1995: 15, 23). Демостен, во говорите, нагласувал дека Филип имал варварско потекло, дека на ниту еден начин не е поврзан со Хелените бидејќи не бил дури ни странец со пристојно потекло, туку бил едноставно мизерен Македон, а неговите дела му биле само за слава, и дека „неговата гарда била составена од туѓинците Македонци“ (исто: 48).

Преродбата на македонскиот народ во 19 век се одвивала во доста сложени околности, покрај османлиската власт и елинизацијата, откако Србија се стекнала со својата независност (1878) и Бугарија – со автономија (1878), започнале и нивните асимилаторски пропаганди. Сепак македонските преродбеници успешно ја спроведувале културната и националната преродба на македонскиот народ, но политиките на Големите сили не дозволиле Македонија да се стекне со автономија и самостојност. Напротив, тие се застапувале за разнебитување на македонскиот идентитет поради што и ја извршиле поделбата на Македонија во 1913 година.

Индивидуална траума

Во минатото, македонските револуционери и идеолози во борбата за слобода на македонскиот народ биле водени од целта да го остварат демократското право на својот народ да биде слободен и да го етаблира македонскиот идентитет. Тие биле водени од колективните интереси, од интересот на целиот народ, од алтруистичката етика според која „добро е сè што правиме во туѓа корист, додека зло е сè што правиме во сопствена корист“ (Rend 2015: 10). Затоа и повеќето револуционери биле подготвени на саможртва во остварувањето на целта за другите односно за народот.

Саможртвувањето била света цел во македонската револуционерна борба, која се водела под слоганот „Слобода или смрт“. Притоа при неисполнувањето на заветот, односно неможноста да се спроведе саможртвувањето во определениот момент, кај револуционерите предизвикувало траума, која на различен начин

ја поминувале тие. Вонреден пример за тоа се двајцата револуционери Арсо и Глигор во романот *Пусџина* од Ѓорѓи Абаџиев, кои, по акцијата, останале живи. Тие биле учесници во еден значаен историски настан од македонското минато, кој се случил во Солун во периодот од 18 април до 1 мај во 1903 година, поради што солунските атентатори биле наречени гемиџии. Тие биле членови на анархистичка револуционерна група, која извршила низа бомбашки напади на најзначајните државни објекти во Солун за да го привлечат вниманието на Големите сили за ослободување на Македонија од османлиската власт и за правилно решавање на македонското прашање.¹

Солунските атентатори биле водени од моралните норми, кои биле во целост со духот на рационалниот, научниот, нерелигиозниот морал, т.е. според „кружната дефиниција за доброто: мерка за добро е она што е добро за општеството“ (Rend 2015: 17). За нив мерката за добро била доброто за сопствениот народ бидејќи нивната цел била, како што забележал Павел Шатев, еден од преживеаните солунски атентатори, дека не сакаат да остават свои портрети затоа што тие ѝ служеле на идејата, а не на славата, и поради тоа во рушевините во Солун, тие сакале да ги избришат и своето месо и своите имиња, оставајќи ги да живеат над нивните останки суштествениот македонски дух за слобода и благосостојба и копнежите за светли дни (Mironska-Hristovska 2001:117).

Гемиџиите не стравувале за сопствениот живот, туку за тоа дали акцијата ќе била успешна бидејќи за нив, пред сè, била должноста: „којашто се однесува на човечката заедница (*hominum societate*). Имено, спознанието и разборитоста треба да бидат проследени со промислено дејствување; оттаму, произлегува дека е поважно човек промислено да постапува, отколку

¹ Цели на акцијата биле: Отоманската банка; францускиот брод „Гвадалкивир“ (патниците биле спасени); пругата Истанбул – Солун, во близина на солунската станица (немало жртви); резервоарот со газија што служел за осветлување на градот (целиот град останал без осветлување и вода); Бошнав-ан; се одвивале улични борби, биле фрлени бомби во летниот театар Алхамбра, на главната улица, на хотелот „Египет“, пред хотелот „Гранд“, пред кафеаната „Ноја“, пред вратата на Топхането – турската државна управа, врз војската, а бил урнат и Германскиот клуб. Неуспешна била акцијата за крвање во воздух на солунската телеграфско-поштенската станица и атентатот врз солунскиот валија Хасан Фехми-паша.

разборито да размислува“ (Кикерон 2005: 107–108). Затоа, солунските атентатори повеќе од една година ја промислувале акцијата бидејќи за нив најзначајно било ослободувањето на македонскиот народ од долговековното ропство и македонскиот човек да живее во слобода.

Во романот *Пусџина* акцентот е ставен на психолошките трауми на Глигор и на Арсо, при нивниот судски процес и за време на нивниот престој во затворот, каде што се нашле пред предизвикот на најспорното прашање на метафизиката за слободата и нужноста, односно: „Што се подразбира под слобода во сферата на делување со нашата волја? Под слобода... можеме да подразбираме само *сѝособносѝ за делување или не делување, сѝоред одредувањата на волјата*: односно, ако избереме да мируваме, можеме да мируваме, ако избереме да се движиме, можеме исто така да се движиме. Оваа хипотетичка слобода е универзално допуштена секому кој не е затвореник и не е во окови....“ (Блекхо 1995: 327).

Па, откако се нашле во затворот среде пустина, проследена е нивната психолошката борбата околу прашањето за личната слобода, односно околу прашањето за животот и смртта. Според Глигор, човекот додека е жив треба да се бори за својот живот, животот да го смета за вреден и да го одржува, да открие кои вредности бараат опстанок и да ги применува своите доблести или пак да биде самоубиствено животно (Абаџиев 1980: 28). Додека Арсо, кој, по случајот на околностите останал жив, за него тоа било пораз, тој се презирал, поминувал низ психолошки, трауматски превирања, при што копнеел по смртта, по гредата што требало да биде неговиот срамен столб бидејќи тој не го исполнил својот долг – останал жив, дозволил да го фатат и да служи за потсмев и забава. Арсо се чувствувал немоќно, беспомошно, живеел со чувството на срам и презир кон себе. Тој западнал во психолошка траума, која, во науката, се смета дека е заболување на немоќните; па во моментот на траума жртвата станува беспомошна пред надмоќната сила, која ако е од природата, се зборува за катастрофа, а кога станува за збор за од други човечки суштества, зборуваме за свирепост (Херман 2000: 55). Но, Арсо бил жртва на самиот себе, на својата совест бидејќи и

како што е и според Обемниот учебник по психијатрија (*Comprehensive Textbook of Psychiatry*) заедничкиот именител на психолошката траума е чувството на интезивен страв, на беспомошност, на губење контрола и на закана по уништување (исто: 56), која пак предизвикува кај човек, интензивно чувство на страв и лутина. Неговата трауматската реакција била на податокот дека е жив. Тој не бил надвладеан и дезорганизиран од затворската ќелија, туку од чувството на лутина што дозволил да остане жив по извршената акција бидејќи Арсо бил човек, кој не се задоволувал со стихижниот тек на животот, туку тој бил морална личност за која „највисоката вредност не е животот сам по себе, туку достоин живот“ (Huseinov, Irlc 1992: 87). Затоа и Арсо ја прифатил акцијата, поради верноста кон каузата – слобода за Македонија. При подготовките за акцијата тој бил поведен и од Аристотеловото сфаќање за моралната личност, која ги потчинува своите страсти на разумот, па така, при одекнувањето на бомбите, тој чувствувал како жестока гордост му ги исполнува градите: „Вечерва градот нека биде само пекол! Да полудат пред глетката на грубата и насилна смрт“. Тој ги презирал поробителите на македонскиот народ, па гневот ја помрачувал неговата свест што траела сè додека не летнала од неговата рака последната бомба. Но, во тој момент, одеднаш излегол неговиот двојник, кој почнал да го води и лукаво да му се потсмева: „Бегај сега. Ти можеше да ја оставиш последната за себе и да се распаднеш во нејзиниот тресок. Ти остана за да го преживееш понизното чувство на стравот. Што си ти всушност? Кому си потребен сега, несрекен Арсо? За кого го отвораше просторот таму? Посеа смрт и сам падна во преграатките на стравот ...“ (Абаџиев 1980: 329). Арсо, при судењето, час се влечкал во минатото, час во стварноста, губејќи ја границата меѓу јавето и сонот, губејќи ја хиерархијата на рационалните вредности. Затоа тој не чувствувал потреба да се брани пред судот, бидејќи тие не ја разбирале неговата непокорност, неговата мечта за нешто што го немал, што требало да дојде, „Нема заедничка вистина за него и за оние што му ја украде слободата ...“ (исто: 232).

Душата на Арсо била отруена од помислата дека тие што загинале чесно ја исполниле својата обврска, „нивните тела се трпеца за црвите“, а тој останал да го валка нивното лице, „ја

избегна смртта, остана меѓу луѓето, на кои сакаше да им покаже како достоинство може да се живее и да се загина заради тоа достоинство“. Сметал дека на хероите ликот им е чист само кога се мртви, дека живите херои не се херои. Арсо се чувствувал како лажливец и малодушник, па постојано се молел за добивање „праведна казна“, да потоне во темнината и да се стопи во тишината, размислувал за „ортома на врат“.

За Арсо чувството за казна соодветствува на мислењето на Мишел Фуко, според кого казната кога започнува да го губи физичкиот карактер и почнува да добива извесна ненаметливост во вештината на предизвикување страдање, таа станува игра на посуптилни, поскриени болки, при што телото веќе е главна цел на казнената репресија (Фуко 2004: 12). За Арсо извршувањето на казната се однесувала на животот, а не на телото. Притоа тој доживувајќи ја психолошката траума, неговото тело станало такво како што пак смета Хјум: „човечкото тело е многу сложена машина, и во него демнат многу тајни сили кои се наполно надвор од нашата моќ на сфаќање ...“ (Хјум 2001: 84). Поради тоа Арсо влегол во акцијата подготвен да умре, но определен момент ја одбегнал смртта, а потоа тој копнеел по неа бидејќи психолошки набљудувано, проблемот на преживување на човекот не се доживува како проблем на „живот или смрт“, туку како проблем на „среќа или страдање“ (Rend 2015: 34). Арсо не бил среќен што останал жив, туку напротив тој страда, преживува траума, поради што токму излезот од таа агонија го гледа во смртта. Тој сметал дека човечкото е во гордоста, во духот што не се покорува, а не да живее во очај, со чувство дека е победен, свалкан, несреќен, бидејќи не го исполнил ветувањето и останал жив. Арсо повеќе немал цел, идеалите за борба згаснале, сè било празно во него, и покрај тоа што бил борец против неправдата, кој се спротивставувал на цела империја, малодушно се прекршил.

За Арсо иднината била само бавно умирање, додека за Глигор таа отворала простор за она што не го завршиле, „другарите го исполнија долгот, но ние ќе треба во иднина“, па затоа во затворот размислувал за бегство, да ја победи пустината и повторно да започне да дејствува за доброто на својот народ, на светот да му покажат дека токму тој модерен свет се однесувал

неетички спрема македонскиот народ бидејќи дозволиле Македонија да биде пекол: „Роден сум во пеколот“ извикувал Глигор за време на судењето, и дека тој односно солунските атентатори не биле анархисти или разбојници, туку „Синови на еден поробен народ; кои сакаат да ја видат својата земја ослободена! Вашите закони и вашиот поредок ја држат Македонија во мрак и сиромаштија“ (Абаџиев 1980: 239). Поради тоа правел обиди да го убеди Арсо да се сврти кон себе, кон нивната положба, да го употребат својот живот и да дејствуваат за таа „неразбирлива намачена и жестока земја“, па во еден момент, допирајќи го Арсо за рака, му рекол: „Топла е уште, топлината те задолжува“. Арсо бил свесен за тој факт, но сепак се определил за самоубиство - „Тука згасна Арсо во лето илјада деветстотини и трето“.

Колективна траума

По Балканските војни и со Букурешкиот мировен договор (1913), без право на глас на македонскиот народ, Големите сили ја поделиле територијата на Македонија меѓу: Грција (50% – Егејска Македонија), Србија (38,34% – Вардарска Македонија), Бугарија (9,54% – Пиринска Македонија) и подоцна, по Првата светска војна, дел и бил доделен и на Албанија (1,75%). Поделбата била потврдена и со Нејскиот договор (1919).

Овој недемократски и неетички политичко-историски чин од страна на Големите сили кај македонскиот народ остави трајни последици, чии реперкусии се чувствуваат и денеска кај многубројни семејства, во секојдневниот живот на македонскиот народ. Со поделбата на Македонија колективната траума од минатото е имплицирана и во денешницава со нова траума – промена на уставното име на Р Македонија, со оспорувања на историјата, јазикот, идентитетот на македонскиот народ.

Меѓу двете светски војни започнале етнички промени во поделената територија на Македонија. Во егејскиот дел на Македонија било извршено етничко чистење, кое започнало по потпишаната конвенција од страна на грчката и на бугарската власт во 1919 година, за т.н. доброволно иселување во двете држави. Била спроведена првата присилна миграција на 85571 Македонец од Грција во Бугарија, додека во периодот од 1913 до

1928 година, Егејска Македонија била колонизирана со 565 143 лица, од грчко и негрчко христијанско население. Целта на политиката на Караманлис била да се смени етничкиот состав на тој дел од Македонија, поточно да се демакедонизира. Во 1926 година бил донесен закон за промена на имињата и тоа на: личните, топонимите, верските и културните споменици, надгробните натписи. Во 1936 година, од страна на Јоанис Метаксас, била донесена забрана за јавна и за домашна употреба на македонскиот јазик, поради што 4500 Македонци биле осудени. За време на Граѓанската војна во Грција, 1946 – 1949 година, Македонците ѝ верувале на грчката левица бидејќи им ги признавала националните права, половина од вкупниот број војници (30 000) на Грчката републиканска армија (ДАГ) биле Македонци. Но, со поразот на ДАГ, повторно започнала да се спроведува антимакедонската политика – бил извршен геноцид над Македонците и бил спроведен егзодус на 28000 македонски деца.

Постојат многубројни архивски материјали, историски факти, испишани илјадници страници, литературни дела во кои е опишан прогонот и геноцидот врз Македонците и егзодусот на македонските деца за време на Граѓанската војна во Грција. Деветте романи на Ташко Георгиевски се директно сведоштво за овие настани, за траумите што ги доживеал македонскиот народ од овој настан, кој оставил трајни последици и на индивидуално, и на колективно и на државно ниво:

„Ако не можеш да му ја молкнеш устата, ако не можеш песната да му ја набркаш, ако не си успеал туѓи зборови да напикаш во неа, ако не си успеал ни со зандани да му ја зашиеш, се досетуваш дека има и други методи за бришење, во буквална смисла, со бришење на самиот Човек! Не ти останува ништо друго туку да го протераш со сè неговата уста во неврат, усвит“,

забележал Ташко Георгиевски во интервјуто за в. *Време* (2008).

Овој настан оставил психолошка траума кај илјадници македонски деца, жени, мајки, поточно кај сите Македонци од овој

дел на Македонија. Совладувањето, односно живеењето со ваквото трауматското искуство, трае низ децении.

Во романите на Ташко Георгиевски, преку застапените ликови, ги согледуваме траумтските и посттрауматските доживувања за кои бележи Џудит Луис Херман дека дел од луѓето по трауматското искуство, ќе треба да ги совладаат последиците бидејќи човечкиот систем на самоодржување се наоѓа во постојана готовност, како да го исчекува враќањето на опасноста во секој миг. Тоа е состојба на *хиперексцитираност* – трауматизираното лице лесно се плаши, реагира раздржливо на мали провокации, лошо спие, запаѓа во анксиозност и специфични стравови. Потоа дека трауматизираните луѓе долго време го преживуваат настанот, не можат да продолжат со нормалниот тек на својот живот, владее страв дека повторно ќе се сретнат со предизвикот што предизвикал траума, означено како „трауматско сеќавање“ состојба означена како *интрузија*. Тие лица се чувствуваат беспомошно, состојба означена како *констрикција*, при што системот за самоодбрана целосно се затвора, лицето бега од ситуацијата не со дејствување во реалниот свет, туку со менување на состојбата во својот свет. Најкарактеристична за посттрауматските синдроми е *дијалектиката на траумата* – самата себе да се обновува. Жртвата останува во високо вознемирена состојба, состојба што може да трае по неколку години, која предизвикува отуѓување, како и зголемен број самоубиства (Херман 2000: 58–79).

Ташко Георгиевски бил директен сведок на настаните во Егејска Македонија, поради што настаните и ликовите во неговите романи не се фикција, туку тие се одраз на колективната меморија и на траумата низ која поминал македонскиот народ од овој дел на Македонија. Притоа доживеаната траума може да се проследи преку тематските нивоа што го проблематизираат: насилството, обесчестувањето, теророт и геноцидот, прогонот и губењето на домот и стекнувањето на чувството на другоста. Притоа бележито е што и покрај сите деструктивни методи и нихилистички дејствувања, раскажувачката постапка на Георгиевски покажува дека нанесената траума, односно без разлика дали трауматизираното лице е во состојба на хиперексцитираност, или интрузија, или констрикција или станува збор за

синдромот – дијалектика на траумата, кај сите ликови не е згасната желбата за враќање на „местото на злосторството“, односно – во родното огниште, „кај дедовите коски“. Напротив, таа желба претставува метода за нивно опстојување. Враќањето дома е основната нишка во сите романи на Георгиевски без разлика дали во нив повеќе е ставен акцентот на: насилството, теророт, геноцидот, прогонот. Романите, обединети под едно име *Црно семе*, ги следи судбините на истите ликови, од кои дел го преживеале теророт и егзодусот, а дел ги оставиле своите коски по беспаката на непознатите туѓи земји.

Во романот *Луѓе и волци* централен лик е старецот Тано, преку кого се опишани настаните од 1918 година кога започнало да се врши терор врз македонскиот народ. Тој бил сведок на убиството на својата десетгодишна ќерка, на насилствата што биле извршени во неговото село, на смртта на жена му. По овој настан тој, во состојба на констрикција, се повлекол во планината, која станала негов дом – куќа полна со ветришта, виулици и глутница волци. Во романот *Сидови*, Ацигого и жена му Јана се вратиле на родното огниште, во селото, каде што гореле маките на луѓето и сето она што го собирале со години, а биле останати само *йејелишиџа* и разрушени домови. Тој се вратил за да сосида колиба: „Ете, мајко, јас... овде, над пепелов ќе сосидам колиба, оти проклети биле, во оваа пепел е сиот наш живот... Не би сакал да одам на друго место“ (1984: 199). Ацигого ја барал и собирал пепелта на своите предци бидејќи грчката антимакедонска политика „ги размешала и коските на умрените, ги разрушила и нивните вечни домови... па мртвите се разбегале, ги искршиле крстовите, надгробните плочи и избегале“ (исто: 200). Ацигого коски ги засидал во сидовите на колибата за да бидат цврсти и никој да не може повторно да ги урне. Трауматското сеќавање, односно наоѓајќи се во состојба на дијалектика на траумата, кај Ацигого било предизвикано сознание дека „војната никогаш не завршува кога пукотот запира. ... Таа продолжува во луѓето“ (исто: 314), додека Јана поради доживеаните трауми во затвор, каде што поминала нечовечни маки, косата ѝ ја искубале за да не остане ни едно коренче, па го изгубила и разумот.

Оваа војна, овој геноцид, овој историски прогон на Македонците е премолчуван во светската јавност, како и преживеаната

траума и на индивидуално, и на колективно ниво. Дел од македонското население, во опстанокот од тортурата и во доживеаната траума, го водела желбата за враќање во родното огниште, верувајќи дека „секој откинат дел треба да се досидува. Тој има корења во оваа градина, длабоко во земјата се нурнати и сполазиле на сите страни. Ништо не ќе може да го откорне од тука“ (Георгиевски 1984: 343).

Прогонот и теророт на илјадници македонски деца, старци, жени, девојки и на оние што не знаеле зошто се обвинети се тематизирани во романите *Црвениот коњ*, *Змиски вешар*, *Црно семе* и *Време на молчење*. Желбата за враќање во родното огниште била методата преку која опстојувале ликовите и ги совладувале своите трауми. Во *Црвениот коњ*, кој е посветен „на моето племе растурено по светот“, е опишан прогонот на група борци за слобода и нивното измачување при транспортот во Ташкент во 1949 година, кои биле сокриени *меѓу каџи со јаџлен, на дното од брод без воздух, вода и храна*. Во Ташкент некои умирале, некои заживувале, како Борис со Олга, но тој сепак живеел со мислата за своите, за родното огниште, за своето македонско име. За потребата да се истакне желба за враќањето, Ташко Георгиевски бележи: „Веќе триесет години сме нападени од огништето и ако некогаш не се вратиме никогаш и не сме постоеле!“, односно „Зошто сакам да ги вратам Борис Тушев и Доне Совичанов на своето огниште? Грците никогаш нема да не признаат!“ (1984: 451).

Во романите *Змиски вешар*, *Рамна земја*, *Исчезнување* и *Црна билка*, Георгиевски ја следи судбината на галерија ликови, како на Риса и Дине, кој откако ги префрлил жена си и децата требал да се врати во војната; но по него не дошле, па кај Дине предизвикало траума, живеел со бремето на прогонот од родната земја, со чувството за предавство и срам, кои со години му го разјадувале животот. Потоа ја следи судбината на луѓето од селото на сестрите Пелагија и Добра, село врз кое бил фрлен срам, село во кое било фрлено „црното семе“, на ден Богородица, кога грчката војска ги собрала сите девојки од селото и, сретсело, врз нивните голи тела блудничела пред очите на родителите, старците и децата. Кој ќе дал отпор, бил убиван. Честа им била одземена на јавен, брутален начин со цел: „Така педја, така,

оплодете ги со чисто елинско семе, за да не речат утре дека се нешто друго, мајчината им“ (1984: 31). Кај едната од сестрите, Добра, било посеано грчкото семе.

Гореле човечките души, гореле селата, при што македонското население било тероризирано, започнал прогонот, а „патот на неизвесноста тргнале илјадници Македонци бегајќи од геноцидното понижување и погубување. Спас гледале во ослободениот дел од Македонија. На преминот на границата жените често земале врзоп, грутка од родната земја за да ѝ го чувствуваат мирисот, за да ја носат со себе“ (Миронска-Христовска 2012: 122). Меѓу бегалците биле и Ангелина, Дора и Костадин со внуцињата, кои биле прифаќани во првите села во Македонија. Тие секојдневно слушале вести дека зад границата било страшно, дека силни војски тероризирале по селата, ги бркале луѓето нагоре кон планината, а потоа пукале по нив со митралези и топови:

„Таму каде што не ги гореа селата, ги гореа душите на луѓето. Негде не ги оставаа ни без едното ни без другото. Особено чистите македонски села, во кои Грците не успеаја ни корен да фатат ни семе да фрлат. Кралот наредил да се рамнат со земја“

(Георгиевски 1984: 22).

Сознанието кај бегалците – старците, жените и децата било јасно. Целта била да бидат однесени што подалеку од родната земја, да бидат разнебитени по светот, подалеку од родното огниште, од нивните синови, кои останале да се борат за „македонско писмо да учат, македонско писмо и македонски лаф (збор)“ (исто: 57). Од една траума се напластувала друга, од доживеваните тортури, од бегството од родното огниште, од стравот дека нема каде да одат, од нова преселба. Змискиот ветар само им носел вести дека повторно ќе ги селат сите што ја поминале границата:

„Што ќе направат со нас? Каде ќе нè одведат? Зошто? Зар не сме меѓу свои луѓе? Та сите еден лаф имаме, во иста црква децата си ги кртиме, ист поп на гробишта нè носи, зошто тогаш да се готвиме, зошто да врзуваме бовчи? Нè нападија Грците, ни ги испожарија куќите,

пепелта ни ја раздуваа, зар сега и вие брака? Никој ништо не знаеше. Знаеја само дека некаде ќе ги носат. Некаде... Каде? Зошто?...“ (исто: 139).

Во *Црно семе* проследена е судбината на оние што биле комунисти и на оние што не знаеле за што се обвинети, за што се казнети, кои биле протерани на еден пуст грчки остров, каде што со прсти и нокти требало да го искорнат троскотот што растел крај и низ камењата. Тие поминувале низ пеколна тортура, а за опстојба им била потребна натчовечка сила. Тие биле измачувани на различни начини, дури и во ноќните часови, во сон ги тепале со стапови; биле малтретирани, по што со денови не можеле да се вратат на себе. На т.н. „остров на молкот“, се добивало солена храна и загадена вода за пиење, сексуалното малтретирање било секојдневје, потоа босоногото трчање по остри камења и носењето товар од камења, како и спуштањето во морето во вреќа заедно со мачка, па поиздржливите на нејзините гребаници и касаници ѝ го прекасувале гркланот. Некои се фрлале во море, а некои потпишувале документ на признание за нешто што не го сториле! Оние што издржувале биле водени од своите идеологии како Доне и Христос поради македонското име; старецот Мина, од својата приказна „за да издржат другите“; Парис, млад серчанец, издржувал во име на комунистичката идеологија. На насилствата, теророт, на психичкото малтретирање им немало крај. Христос, за да го добие писмото од жена му, требало да собере 1500 муви и да ги изброи пред потпоручникот Маки, што никако не му успевало. Доне го подучил да им ги скине крилцата, за да не му одлетуваат. Маки бил надмудрен, поради што следувала казна од која Христос го изгубил разумот, го изгубил животот, со полна уста муви. По неговата смрт Доне почувствувал страв во својата снага, во коските, во кожата, страв од сознанието дека ќе остане во земјата што е опкружена со вода, преполна со камења зажарени од сонцето. Но тој токму од стравот и од желбата за Ангелина успеал да преживее. Во романот *Време на молчење* Доне се вратил во „Земјата на ѓаволот“!, во пустошот Саракиново, каде што дознал дека Ангелина веќе била префрлена преку границата. Тргнал накај границата и го дочекале гранати, бомбардирање, од сите страни чад, сите села биле нападнати; излезот бил само кон планината, кон границата.

Поточно, историски тоа е периодот кога биле фрлени напалм-бомбите врз Егејска Македонија². За овој геноциден чин постојат документарни слики, фотографии, историски записи како и искази и записи од Македонците, кои успеале да преживеат и да се префрлат во Народна Република Македонија. Овај настан го опишува и Ташко Георгиевски, кој и самиот бил сведок на овој прогон и геноциден чин врз македонскиот народ. Георгиевски опишува како луѓето со солзи и пискотници бегале кон грбот на планината, кон Соколот, кон слободна Македонија, при што во бегалската поворка најблиските се губеле, децата ги губеле мајките, пискотите и тажалките на мајките, жените одекнувале по целата планина. Започнал и егзодусот на децата од 5 до 15-годишна возраст, возовите тргнале, а мајките стоеле пред нив со кренати раце, подавајќи: кошулче, ноже, фустанче, прамени од коса, стискајќи во шепите „болка и љубов и веројатно длобоко каење што чедата си ги откинуваат од срцата“ (1984: 314). Вагоните секојдневно ги носеле Македонците што подалеку од родната земја, а децата ги одродувале од своите родители, браќа и сестри. На нивните места носеле други: старци, деца, моми и жени речиси голи, замолчени во устите и со страв во очите. Секојдневно пристигнувале гласови за војната, за тоа дека децата не биле раселени во Југославија, туку низ Европа.

Романот *Рамна земја* е посветен на оние што во 1948 година биле преселени во Војводина и кои требало да го заменат својот македонски идентитет со српскиот, односно со југословенскиот, како: Пелагија и Добра, Мурцови, Дине и Риса Бочварови, Петра и Костадин со внуците, Ангелина. Тоа е периодот кога политиката на СФРЈ се свртила против политиката на СССР, време кога биле направени разни политички договори од кои произлегле масовни политички миграции, а најголемата е токму прогонот на Македонците од Егејска Македонија.

„Целта на прогонот била да се протераат Македонците што подалеку од родната земја, да се откажат од државјанството, да се откажат од своето постоење. И токму со последиците од тој прогон Македонија се

² <https://antropol.mk/2021/07/01/81-godina-od-egzodusot-na-makedoncite-od-egejska-makedonija/>.

судрува денеска, ја води меѓународната борба за зачувување на македонското име, на македонскиот идентитет“

(Миронска-Христовска 2012: 126).

Но луѓето, кои поминувале низ сите состојби и последици од траумата, кои од страв спиеле во долапите, кои секојдневно слушале имиња на свои загинати, кај луѓето се зародила мислата дека „животот е во живиот и треба да се живее!“ и бил формиран Таен комитет за да се вратат во Македонија, но набргу неговата работа била забранета. Контактот со родната земја биле вестите на Слободна Грција, а од сознанието дека Захаријадис и КПГ отворено застанале на страната на Сталин следувала констатацијата дека: „Сега ќе биде тешко за Македонците што се борат рамо до рамо со Грците...“ (Георгиевски 1984: 154). Судирот на Сталин со Југославија му одел во прилог на Захаријадис зашто со тоа се одлагало прашањето за местото на Македонецот во ослободена Грција. Дел од Македонците почнале да се враќаат, ги собирале децата и ги испраќале во Бела Црква.

Ташко Георгиевски, политичките настани, ги опишал преку интимните чувства, односно преку траумите на своите јунаци, на мајките, на жените од кои извирале криците од болка и тага. Во втората зима: „Мислата за враќање назад во Македонија како да беше запретана со пепел“ (исто: 206). Дечињата од Браилово биле раселени во: Чехословачка, Романија, Унгарија, поточно речиси низ сите континенти. Оние пак што сакале да се вратат во родната Македонија и да се борат биле затворани. Односот меѓу луѓето се сменил, започнале да се отуѓуваат.

Во романот *Исчезнување* ја следи судбината на веќе преживеаните јунаци и тоа раскажувачката постапка час нè води во Македонија, час во Војводина. Во романот е проткаен и автобиографскиот испис на Ташко Георгиевски: за почетокот на новиот живот, за пронаоѓањето на неговото семејство, за смртта на сестра му, за заветот пред старците што раскажувале за својата голгота, за историјата, за нивните херојства и за нивниот бит – потврдата на националноста, дека „ќе се најде некој да ги запише

и опише, за да не се забораваат“ бидејќи стравувале дека поделеноста на македонскиот народ прави да се изгубат обичаите (Mironska-Hristovska 2012: 129).

Меѓу бегалците започнало да се чувствува нивното исчезнување: „Никој не нè пречека есеноска! Мајка Македонија се налути што се вративме во неа!“ (Георгиевски 2008: 254). Подобри услови и место за живеење ќе добиел оној што ќе земел југословенско државјанство, а: „Како не сфаќаат дека оние Македонци од Егејска Македонија со чинот на примање државјанство засекогаш се откажуваат од родното огниште“, а тоа бил чин на предавство на борбата, предавство на самиот себе, на сопствениот корен, на предците (исто: 255). Поради тоа Т. Георгиевски започнал сè повеќе ангажирано да пишува бидејќи: „Нели сме ние оние нападените во сопствената земја? Што значи да си нападен во сопствената земја? Нели е тоа уште еднаш да си роден како Македонец?“ (исто: 343).

Во романот *Црна билка* се проследени судбините на бегалците, на оние што потекнале од црното семе, од семето на срамот, кои биле зародиш од насилнички чин и кои ја барале вистината за своето потекло, како на пример ќерката Пелагија – Пеличка, која заминала од дома „за да не биде и таа некоја нива за да се фрли семето на злото во неа“ (2008: 273). Ослободувањето од траумата што ја носела го побарала во духовниот живот, скриена во планински манастир. Но и покрај тоа не била заштитена: „Докрај си заштитен да не влезе семето на злото во тебе, само ако си мртва нива. Дури ни црни билки не никнат во мртва нива!“ (исто: 287). Поради извршениот блуд врз неа, таа си го одзела животот.

Ташко Георгиевски ги опишал судбините на Македонците, кои го доживеале историскиот прогон, кои биле протерани од родното огниште, врз кои постојано демнела смртта, поминувајќи низ малтретирања, тероризирања, бомбардирања, прогон во непознат правец, по затвори и логори, пренесувани со камиони и возови, психички уништувани, губејќи го човекот во себе, губејќи го сопствениот и националниот идентитет (Mironska-Hristovska 2012: 131).

За оваа тема пишувале, пишуваат и други македонски писатели, за што Гане Тодоровски ќе забележи дека:

„...во делата на македонските писатели Егејска Македонија не е само тема, туку уште и судба и бол и траума и комплекс. Не е оваа тема никаква теза или протест, петиција, демонстративен чин. Оваа тема е крстозбор. Не е заговор на почвата и крвта, туку едноставно: крвопис. Оваа литература нам, на Македонците, ни ја спаси националната чест. Ни ја поднесе да ја одболуваме историската меморија како античка трагедија“

(Тодоровски 1990: 264).

Но, за жал глобалната политиката во 21 век нèврати во 19 и во 20 век, при што се испишува современата трагедија на македонскиот народ, кој е ставен во високо вознемирена состојба, во состојба на дијалектика на траумата бидејќи нè внурнаа во борба за македонското име и за македонскиот идентитет.

Заклучок

Проследувањето на индивидуалната и колективната траума кај македонскиот народ преку романот *Пусиџина* од Ѓорѓи Абациев и деветте романи на Ташко Георгиевски сублимирани под едно име *Црно семе* ни овозможува да ја согледаме преживеаната траума предизвикана од вистински историски настани, кои се врежани во македонската колективна меморија. Опишаните настани во романите – акцијата на солунските атентатори која го навестува Илинденското востание и теророт и геноцидот врз македонскиот народ и егзодусот на македонските деца од егејскиот дел на Македонија – се одбележани во македонската историја. Притоа романите пулсираат не толку од настаните колку од психолошките превирања низ кои поминуваат ликовите. Тоа се психолошки романи, кои ни ги раслојуваат и разголуваат душата на поединците, индивидуите а со тоа и на колективот. Разликата меѓу романот *Пусиџина* и романите на Ташко Георгиевски е во тоа што преживеаната траума кај Арсо не е предизвикана од тортура, терор, од нанесена физичка болка, туку таа е предизвикана од душевна болка. Арсо траумата ја доживува поради доживеаниот срам бидејќи својот живот не го положил во борба бидејќи не е во групата на своите соборци, кои своите млади

животи ги жртвувале/саможртвувале за слобода на Македонија. Додека во романите на Георгиевски индивидуалните трауми на бројните ликови предизвикани од: тортури, обесчестувања, измачувања кои воделе до губење на умот, бомбардирања, опожарувања, прогони, односно со еден збор од геноцидната акција врз македонскиот народ во делот од Македонија, кој, во 1913 година ѝ припаднал на Грција, се прелеваат и добиваат колективна димензија, со која сочувствува целиот македонски народ.

Литература/References:

- Абациев, Ѓорѓи. (1980). *Пустина*. Скопје: Мисла. [Abadjiev, Ѓordi. (1980). *Pustina*. [The Desert] Скопје: Mislа (In Macedonian)].
- Бауман, Зигмунд. (2005). *Посмодерна етика*. Скопје: Темплум. [Bauman, Zygmunt. (2005). *Postmoderna etika*. [Postmodern Ethics] Скопје: Templum (In Macedonian)].
- Блекхо, Х. Џ., Кренстон, М., Фолкис, П., Хук, С. Х., Џаџ, Х. Г., Лори, М. С., Мекреин, Д., Квинтон, А., Смарт, Н. (1995). *Расцежот на идеите*. Скопје: Култура. [Blackhaw, H. J., Cranston, M., Foulkes, P., Hooke, S. H., Judge, H. G., Lawrie, M. S., Macrae, D., Quinton, A., Smart, N. (1995). *Rastežot na ideite*. [Growth of Ideas] Скопје: Kultura. (In Macedonian)].
- Берђаев, Николај. (2002). *О самоубиству*. Београд: БРИМО. [Berdyayev, Nikolaj. (2002). *O samoubistvu* [About Suicide]. Beograd: BRIMO (In Serbian)].
- Борза, Јудин. (2004). *Во сенката на Олимп: њојавата на Македон*. Скопје: Патрија. [Borza, Eugene. (2004). *Vo senkata na Olimp*. [In the Shadow of Olympus] Скопје: Patrija (In Macedonian)].
- Георгиевски, Ташко. (1984). *Луѓе и волци, Сугови, Црвениот коњ*. Скопје: Мисла. [Georgievski, Tashko. (1984). *Luđe i volci, Zidovi, Crveniot konj*. [People and Wolfs, Walls, The Red Horse]. Скопје: Mislа (In Macedonian)].
- Георгиевски, Ташко. (1984). *Змиски ветар, Црно семе, Време на молчење*. Скопје: Мисла. [Georgievski, Tashko. (1984). *Zmiski vetar, Crno seme, Vreme na molchenje*. [Snake's Wind, Black Seed, Time for Silence]. Скопје: Mislа (In Macedonian)].
- Георгиевски, Ташко. (1984). *Рамна земја*. Скопје: Мисла. [Georgievski, Tashko. (1984). *Ramna zemja*. [Flat Lend] Скопје: Mislа (In Macedonian)].
- Георгиевски, Ташко. (2008). *Исчезнување*. Скопје: Матица македонска. [Georgievski, Tashko. (2008). *Ischeznuvanje*. [Disappearance] Скопје: Matica makedonska (In Macedonian)].
- Георгиевски, Ташко. (2008). *Црна билка*, Скопје: Матица македонска. [Georgievski, Tashko. (2008). *Crna bilka*. [Black Plant] Скопје: Matica makedonska (In Macedonian)].

- Демостен. (1995). *Говори*. превод од старогрчки Даница Чадиќовска, Скопје: Култура. [Demosten. (1995). *Govori*. [Orations] Skopje: Kultura (In Macedonian)].
- Dokins, Ričard. (2008). *Sebični Gen*. Smederevo: Heliks. [Dawkins, Richard. (2008). *The Selfish Gene*] (In Serbian)]
- Droa, Rože-Pol. (2011). *Etika objašnjena svima*. Ethics explained to everyone Beograd: Geopoetika.
- Купер, Е. Дејвид. (2004). *Светска филозофија*. Нови Сад: Светови. [Cooper. E. David. 2004. *Svetska filozofija*. [World Philosophies] Novi Sad: Svetovi.(In Serbian)].
- Маркузе, Херберт. 2015. *Еднодимензионален човек*. Скопје: Арс студио. [Marcuse, Herbert. 2015. *Ednodimenzionalen čovek*. [One-Dimensional Man] Skopje: Ars studio].
- Миронска-Христовска, Валентина. (2007). „Од Јов до Солунка и потаму – (или: зошто секогаш страда праведникот? – Рефлексии на страдањето на Јов во светската литература)“, во *Македонската ѓперооба*. Скопје: ИМЛ. [Mironska-Hristovska, Valentina. (2007). *Makedonskata prerodba*. [The Macedonian Revival] Skopje: Institute of Macedonian Literature (In Macedonian)].
- Миронска-Христовска, Валентина. (2009). „Саможртвата – казна или морален чин“ во *Македонското прашање во литературниот 19. век*. Скопје: ИМЛ. [Mironska-Hristovska, Valentina. (2009). *Makedonskoto prašanje vo literaturniot 19. vek*. [The Macedonian Question in the Literature of the 19th Century] Skopje: IML.(In Macedonian)].
- Mironska-Hristovska Valentina. (2012). "Historical Persecution of Macedonians in Tashko Georgievski's Novels" in *Literary Studies of Macedonian Identity*, 115-132. Skopje: IML (In English).
- Mironska-Hristovska, Valentina. (2021). „Between Altruism and Selfishness“ in *The Ethical and Axiological Aspects in the Literature and the Culture of the 20th and 21st Centuries*, 115-142. Skopje: IML (In English)].
- Rend, Ajn. (2015). *Vrlina Sebičnosti*. [The Virtue of Selfishness]. Beograd: Albion Books. (In Serbian). Sadžakov, Slobodan. (2013). *Egoizam - Etička studija o moralnim principima kapitalizma*. [Egoism - An Ethical Study of the Moral Principles of Capitalism] Novi Sad: Mediterran Publishing (In Serbian)].
- Ниче, Вилхелм Фридрих. (2015). *Генеологија на моралот*. Скопје: Арс студио. [Nietzsche, Wilhelm Friedrich. (2015). *Geneologija na moralot*. [Genealogy on Morality] Skopje: Ars studio. (In Macedonian)].
- Фуко, Мишел. (2004). *Назор и казна*. Скопје: Слово. [Michel, Foucault. (2004). *Nadzor i kazna*. [Discipline and Punish] Skopje: Slovo (In Macedonian)].
- Херман, Луис Џудит. (2000). *Траума и закрепнување*. Скопје: Темплум. [Herman, Luis Djudit. (2000). *Trauma i zakrepuvanje*. [Herman, Lewis Judith. (2000). [Trauma and Recovery] Skopje: Templum (In Macedonian)].
- Хјум, Дејвид. (2015). *Морални, политички и книжевни есеи*. Избор, превод Марија Буровска, Скопје: Арс студио. [Hjum, Dejvid. (2015). *Moralni, politički i kniževni esei*. [Essays, Moral, Political and Literary] Skopje: Ars studio. (In Macedonian)].

- Huseinov, Abdulkerimovič, Abdusalam; Irlic Gerd. (1992). *Istorija etike*. [*History of Ethics*] Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada. (In Serbian)]
- Тодоровски, Гане. (1990). *Книџа нашинска сиреч славјанска*, Скопје: Македонска книга. [Todorovski, Gane. (1990). *Kniga nashinska sirech slavjanska*. Skopje: Makedonska kniga. (In Macedonian)]
- в. „Време“, бр. 935, 22. 12. 2006. [newspaper Vreme [Time] Skopje (In Macedonian)].
- в. „Време“, бр. 1425, 19. 07. 2008. [newspaper Vreme [Time] Skopje (In Macedonian)].